

Тема уроку: Теорія Раскольников, її антигуманний сенс - ФІЛОСОФСЬКІ ТА СОЦІАЛЬНІ ВИТОКИ ТЕОРІЇ РОДІОНА РАСКОЛЬНИКОВА

Завдання: Написати конспект за темою.

Скласти таблицю «Соціальні витоки теорії Раскольника».

Головним героєм роману є Родіон Раскольников — недовчений студент, який животіє («його допікали злидні») у Петербурзі на горішньому поверсі в кімнатці, яка нагадує то шафу, то труну, то собачу будку: «Комірчина його містилася під самісіньким дахом високого п'ятиповерхового будинку й скидалася більше на шафу, аніж на житло. Хазяйка ж, у якої він наймав цю комірчину, мешкала на поверх нижче, і щоразу, ідучи з дому, він мусив проходити повз хазяйчину кухню, з майже завжди розчиненими навстіж дверима... І щоразу, коли він проходив мимо, його охоплювало якесь хворобливе й боязливе почуття, якого він соромився і від якого болісно кривився. Він дуже заборгував хазяйці й боявся з нею зустрічатися».

Читач одразу помічає різкий контраст між красивою зовнішністю Родіона і його жалюгідним одягом («Він був так погано вдягнений, що інша, навіть звична до всього, людина посоромилася б удень виходити в такому лахмітті на вулицю»).

Здається, він постійно виправдовує своє прізвище, до такої міри «розколота» його душа. По суті, це добра людина: він віддає останні гроші родині Мармеладових, заступається за незнайому дівчину, рятуючи її від зазіхань хтивого чоловіка, згодом, уже в процесі слідства, з'ясовується, що, ризикуючи життям, він урятував дітей з палаючого будинку. Як же трапилося, що така людина

змогла опустити сокиру на голови беззахисних жінок? Адже він усвідомлював усю жахливість, усю огидність свого вчинку: «О Боже! яка усе це гидота! І невже, невже я... ні, це нісенітниця, це безглуздя! — додав він рішуче. — І невже такий жах міг спасти мені на думку? На який бруд здатне, однак, моє серце! Головне: брудно, паскудно, гидко, гидко!.. І я, цілий місяць... (Достоевський підкреслює гостру внутрішню боротьбу, що точилася в душі Родіона. — Лет.). Але він не міг виразити ні словами, ні вигуками свого хвилювання. Почуття безмірної огиди, яке починало гнітити його серце ще тоді, коли він тільки йшов до старої, досягло тепер такої сили і такої виразності, що він не знав, куди подітися від своєї туги».

Теорія Раскольнікова, її антигуманний сенс

Суть своєї теорії Родіон Раскольников розкриває в розмові зі слідчим Порфирієм Петровичем, коли пояснює «ідею», викладену ним у статті, опублікованій раніше. На його думку, людство поділяється на дві неоднакові частини: «тремтячі створіння» й «ті, хто право має». Нижчий розряд («тремтячі створіння») — це загальна маса, призначення якої бути законослухняними громадянами, таким собі «будівельним матеріалом» історії. Вищий розряд («ті, хто право має») покликаний очолювати й спрямовувати людський загаль, нездатний самотійно змінити своє життя. Такі люди руйнують сьогодення в ім'я майбутнього, протистоять консервативній масі, усталеному способу життя, старим традиціям і законам. Раскольников дійшов висновку, що вони перебувають поза межами добра й зла (згодом назву «По той бік добра і зла» обрав для своєї роботи Ф. Ніцше). Людські етичні норми їх не стосуються, тому, на думку Раскольнікова, «незвичайна» людина «має право... тобто не офіційне право, а сама має право дозволити своєму сумлінню переступити... через деякі перешкоди, і єдино в тому лише разі, коли виконання її наміру (іноді, може, рятівного для всього людства) цього потребуватиме». Тут страшне слово «убивство» («кров», «смерть»)

хитро замінено на «гладеньку» й недратівливу формулу «деякі перешкоди», але суті справи це не міняє.

Ads by optAd360

С. Косенков. Ілюстрація до роману Ф. Достоевського «Злочин і кара».

Середина ХХ ст.

Зауважимо, що подібна «словесна еквілібристика» застосована далі також щодо «заспокійливо-наукового» слова «відсоток». Ось так і розвінчується ганебна сутність усіх звірячих «теорій», прихована за зручними словечками й формулами на кшталт «переступити... через деякі перешкоди» замість прямого — «убити людину» або «певний відсоток людей мусить іти» замість «хтось повинен загинути». І робить це саме той, чий розум теж отруєний подібною теорією, — Раскольников. Ось як він співчуває горю п'яненької дівчини, яку щойно врятував від зазіхань хтивого незнайомця: «Сердешна дівчинка! Прийде до пам'яті, поплаче, потім мати дізнається... Спочатку ляпасів надає, а потім висіче, боляче і з ганьбою, може й прожене... А не прожене, однаково пронохають Дар'ї Францівни, і почне швендяти моя дівчинка туди й сюди. А там невдовзі лікарня (і це завжди в тих, які в матерів живуть дуже чесних і потай від них погулюють), ну а далі... а далі знову лікарня... вино... шинки... і ще лікарня... років через два-три каліка, а всього й прожила дев'ятнадцять або вісімнадцять років од сили...» Проте раптом Родіон

забуває про співчуття й умить стає циніком: «Тьху! А нехай! Це, кажуть, так і повинно бути. Якийсь відсоток, кажуть, повинен йти щороку... кудись... до чорта, мабуть, щоб інших освіжати і їм не перешкоджати. Відсоток! А чудні, справді, у них ці слівця: вони такі заспокійливі, наукові. Сказано: відсоток, отже, і тривожитись нема чого. От коли б якесь інше слово, ну, тоді... було б, може, не так спокійно... А що, коли й Дунечка якось у відсоток потрапить! Коли не в той, то в інший?..» Отже, будь-яка нелюдська «теорія», застосована до рідної людини (у цьому випадку — до сестри Дуні), перестає бути привабливою, оголює свою звірячу суть. Повертаючись безпосередньо до теорії Раскольников, зауважимо, що в романі простежується різко негативне ставлення автора не лише до факту злочину, а й до його теорії як філософської побудови. Прикрита красивими фразами про необхідність оновлення життя суспільства (а оновлювачами, за Раскольниковим, є «ті, хто право має»), ця теорія є звірячою й антигуманною за самою своєю суттю. Так, у момент душевного напруження хворий і роздратований розмовою із Сонею Мармеладовою Родіон прохоплюється про справжні мотиви виникнення його теорії: «Воля і влада, а головне влада! Над усіма цими тремтячими створіннями і над усім мурашником!.. От мета! Пам'ятай це! Це моє тобі напутнє слово!» Можливо, хтось скаже, що цю думку висловила хвора людина і вона зробила це назло, але ж усе одно — сказане слово має якусь незбагненну властивість справджуватися.

В. Вільнер. Ілюстрації до роману Ф. Достоевського «Злочин і кара».
1960-і роки

Теорія Раскольникова має філософські, соціальні та психологічні корені. Почнемо з того, що її основу становлять «незавершені ідеї», які «висіли в повітрі» десь у середині ХІХ ст., у часи створення роману. В епілозі автор порівнює їх зі страшними вірусами-трихінами, що ведуть людство до самознищення. Хворому Раскольникову «привиджувалося, що весь світ приречений у жертву якійсь страшній, нечуваній і небаченій язві-моривиці. Люди робилися біснуватими й божевільними. Але ніколи, ніколи люди не вважали себе такими розумними і непохитними в істині, як вважали заражені. Ніколи не вважали більш непохитними своїх присудів, своїх наукових висновків, своїх моральних переконань і вірувань. Цілі селища, цілі міста й народи заражались і божеволіли». Так, думка про вбивство старої лихварки заради загального благополуччя, підслухана в трактирній розмові студента з офіцером (а студенти й офіцери — це інтелектуальна частина суспільства), чудово ілюструє теоретичні міркування Родіона й спонукає до дії. Конкретним прикладом «незвичайної людини» Раскольников вважає Наполеона, байдужого до долі і життів інших у прагненні ошчасливити Європу свободою. Висновок нашого героя перегукується з принципом «мета

виправдовує засоби», який приписується то італійському політикові XVI ст. Макіавеллі, то єзуїтам.

Ads by optAd360

Роман Достоевського написаний у 1866 р., тож теорію Раскольников не можна ототожнювати з ідеєю «надлюдини» Ніцше, сформульованою пізніше. Проте вони мають спільну філософську основу і виникли на спільному ґрунті — в умонастроях середини XIX ст. У той час у Європі та Росії була відома філософія індивідуалізму А. Шопенгауера Суголосно з філософією раціоналізму (розсудкового, поза- морального бачення реальності), вона породила аморальну «арифметику»: що більше важить — нікчемна злостива бабця чи тисячі добрих справ і благо мільйонів людей? Щось подібне ми вже бачили в романі Стендаля «Червоне і чорне», коли Жульєн Сорель буквально повторює згадану фразу Макіавеллі: «Мета виправдує засоби; якби я був не такою незначною пилінкою, а мав хоч яку-небудь владу, я б наказав повісити трьох, щоб урятувати життя чотирьом». Отже, такі думки існували тоді не лише в Росії, а й у Франції, та й в усій Європі. Проте Достоевський вважав це неприпустимим, бо відповідь на них одна, християнська: «Не вбий!»

Ad Fontes

...Наполеону потрібне було не завоювання, а власне війна як засіб збудження, як сп'яніння. Кровообіг у Наполеона був неправильним і вкрай уповільненим. Тільки в бою він почував себе добре, пульс його починав битися рівно і з нормальною швидкістю.

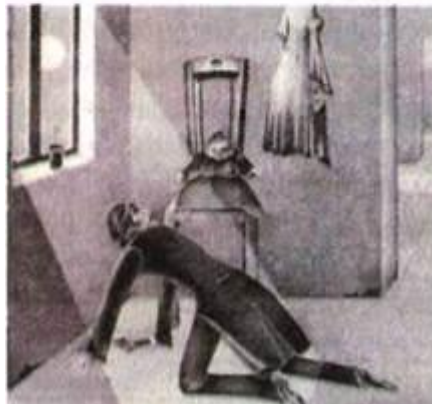
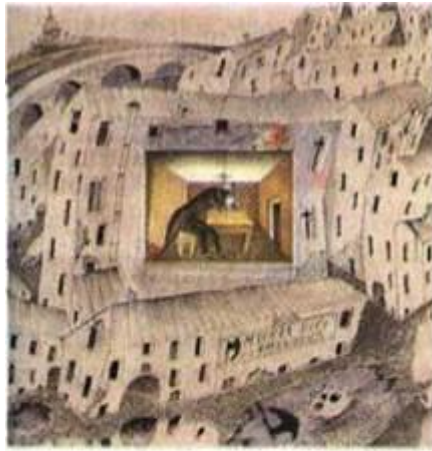
«Голос», 1865, 9 квітня, №95

Федора Достоевського також цікавлять соціально-побутові причини виникнення антигуманної філософії. Смертоносна ідея зароджується в кімнаті, подібній на труну (шафу, комірчину, морську каюту), а не на нормальне людське помешкання. Згадайте, Раскольников одягнений так, що інший «посовістився б вийти» на вулицю, за квартиру не платить і частенько голодує. Сім'я, прагнучи «вивести в люди» Родіона, спочатку загнала себе в кабалу до Свидригайлова, узявши

жалування наперед, а потім Дуня заради братового блага готова пожертвувати собою і стати дружиною цинічного, мерзотного ділка Лужина.

Ads by optAd360

Провідним у романі є мотив безвихідності людського існування в нелюдських умовах тогочасного суспільства та проблема пошуку виходу з нього. Говорити про соціальні корені теорії вседозволеності неможливо лише на прикладі долі Раскольнікова. Сюжетна лінія сім'ї Мармеладових може бути окремим соціальним романом. А доля Соні Мармеладової — символ страждань усього людства. Голодні діти, смертельно хвора мати, пияцтво батька через відчуття цієї безвихідності — такий сімейний портрет є фактично портретом усієї епохи. Подібні картини піднімають бурю протесту в душі Родіона, який відчуває свою слабкість і неспроможність допомогти навіть своїм найближчим родичам. Звідси й роздратування щодо пропозиції Разуміхіна заробляти на життя уроками або перекладами, і виклик Насті: «За дітей мідяками платять. Що на копійки зробиш, — неохоче казав він далі, мовби відповідаючи на власні думки. — А тобі б зразу весь капітал? — Він зхудовано глянув на неї. — Еге ж, весь капітал, — твердо відповів він, помовчавши».

Ads by [optAd360](#)

М. Шемякін. Ескізи до балету «Злочин і кара». 1985, 1964 рр.

Для розуміння соціальних витоків ідеї індивідуалістичного протесту велике значення має образ Петербурга в романі. Достоевський створив типову картину життя міщанської бідноти й дрібних чиновників. Це й трактири, де люди шукають забуття від важкого існування, даремно намагаючись потопити всі негаразди в горілці. Це й брудні вулиці, де панує також і моральний бруд. Це злий і насмішуватий натовп, який розважається чужим горем і чужою недолугістю (пригадаймо сон Раскольникова про те, як Миколка забив свою кобилку). Це й жахливі злидні, постійна залежність від лихваря, такого собі російського Гобсека. Похмурі бідняцькі райони ще жахливіше сприймаються на тлі розкоші Невського проспекту. Такий Петербург є благодатним і нібито старанно підготовленим ґрунтом для проростання думок, подібних до теорії Раскольникова,

особливо в середовищі мислячих людей, тих, хто здатний відчувати не лише своє, а й загальне горе (див. далі «Петербург Достоевського»).

Звичайні люди («тремтячі створіння»)	Незвичайні люди («т
Велика маса	Один з тисячі, а то й
Це люди консервативні, матеріал для продовження роду	Руйнівники, які наді слово
Бережуть світ і примножують його чисельно	Рухають світ уперед
Господарі сучасного. Зневажають, переслідують і страчують незвичайних людей, а згодом, у майбутньому — схиляються перед ними й встановлюють їм пам'ятники	Господарі майбутнього
Не мають права переступати через закон, мають дотримуватися установлених правил	Мають право переступати через закон, в ім'я ідеї, що краще. Установлюють нові правила. Пересічні громадяни

Проте це неповна картина витоків теорії. «І життя, і характер, і світогляд героя — усе відобразилось у його теорії» (М. Качурін). Людина з іншою психологією не змогла б вибудувати з гострого розуму й сердечної муки логічно струнку та життєво суперечливу

теорію. Разуміхін теж індивідуаліст, але вихід він убачає в розумному й чесному підприємстві, підтримці й допомозі зневіреному Раскольникову. Теорія виникає як спроба знайти вихід із складних життєвих умов і водночас як помста суспільству, кара «володарям життя», поступово перетворюючись на бажання самому стати над людьми. І розвінчується нелюдська суть «дозволу крові по совісті» як у філософсько-соціальному, так і в морально-психологічному аспектах.

Стаття Раскольникова з викладенням його «теорії» з'явилася в газеті за два місяці до того, як він почув розмову офіцера й студента й у нього виник задум убивства старої лихварки. Про вихід статті, яку Раскольников написав півроку тому, коли покинув університет, він не знав, бо та газета, до редакції якої Родіон звертався, щоб її

надрукували, уже не видавалася. Основні відмінності між «тремтячими створіннями» і «тими, хто право має», як їх розумів Раскольников, подані в таблиці.